

УДК 316.334.2(497.11)“1990/2015”
”(049.3)

DOI: <https://doi.org/10.22182/ni.3222018.12>

Дубравка Стајић
*Виши научни сарадник
у пензији*

Нада Новаковић,
*Раднички штрајкови и
транзиција у Србији од
1990. до 2015. године.*
Институт друштвених
наука и Фондација Роза
Луксембург, Београд,
2018, 400 стр.

Недавно је у заједничком издању Института друштвених наука у Београду и Фондације „Роза Луксембург“

објављена књига социолога Наде Новаковић „Раднички штрајкови и транзиција у Србији од 1990. до 2015. године“. Ова обимна монографија од 400 страна је ван сумње истраживања које завређује пажњу јавности. Предмет истраживања, како вертикалног тако и хоризонталног је радничка класа Србије у транзицији. Колико нам је познато, не само земље у окружењу већ и остале бивше социјалистичке земље нису организовале и подржале овакво истраживање. Ауторка је обухватила све најважније штрајкове привредних грана и ванпривреде, започињући своје истраживање историјатом непризнатих штрајкова у социјалистичкој Југославији. Наиме из идеолошких разлога штрајкови су прикривени, или у деценији пред распад државе називани „обуставама рада“. Истраживање обухвата период од почетка распада Југославије и ратова до 2000. године, да би посебна пажња била посвећена штрајковима у периоду приватизације, после 2000. године.

Ауторка је применила више метода истраживања: социолошку анализу, статистички метод, емпиријско теренско

истраживање које је обавила у компанији U.S. Steel (Sartid) и електропривреди Србије, анализу секундарних извора ко што је синдикална штампа, методу интервјуа. Теоријско – емпиријско истраживање имало је за циљ да покаже реални статус радничке класе „ која је организовањем штрајкова изражавала своје незадовољство примењеним моделом транзиције и приватизације“ (стр. 269). Ауторка сматра да друштво које је производ такве трансформације из социјализма у капитализам припада периферији светског капиталистичког система. Штрајкови су показатељ сукоба друштвених интереса. Истовремено се показује и ниво свести радничке класе, за коју ауторка сматра да је у оба система – социјализму и садашњем капитализму- остала“ класа по себи“, користећи Маркову терминологију, односно да није остварила свој пуни друштвени интерес.

Књигу чине осам поглавља у којима се доказује основна хипотеза – да су штрајкови радника системски детерминисани.

У првом поглављу „ Промене социо-економске структуре становништва Србије од 1990. до 2015. године“

разматрају се економски статус појединих друштвених група, као и демографски показатељ о становништву Србије. Снажно изражен тренд миграција и емиграције домаћег становништва у треће земље обележио је период од 1990. до 2000. године, али се није зауставио ни после политичких промена 2000. године, при чему је утицај ових кретања обележио и свет рада. Промене становништва су узајамно условљене повезаношћу социо-економских структура и привредног развоја. Основни демографски тренд је депопулација становништва, са негативним природним прираштајем становништва, ниском стопом фертилитета и порастом морталитета. Становништво Србије већ више деценија стари, те је Србија сврстана међу прве европске државе по старости становништва. Активно односно радно способно становништво старости од 15 до 65 година није довољно запослено, незапосленост повратно утиче на емиграцију, посебно младих стручњака, који трајно напуштају земљу и насељавају је у Европској Унији, САД и другим развијеним земљама. Ауторка наглашава да се

динамика запослености спорије мењала у периоду санкција, запосленост је спорије опадала од продуктивности рада. Спори привредни раст може се доказати податком да је запосленост у Србији у периоду 1990. – 2015. порасла за 7%, односно 158.000 лица, само у периоду од 2008. до 2012. године без посла је остало 220.000 лица. Неједнакост на тржишту рада је изражена између мушкараца и жена, у корист мушкараца. Последице незапослености постоје од нивоа породице, преко генерацијског, локалног и глобалног нивоа. Незапосленост је спречавала младе генерације да се осамостале, утицала је на јачање друштвених сукоба. У привреди се одвијао суштински, најважнији процес – промена основног својинског односа, друштвена својина се претварала у приватну. Овај процес је предмет истраживања у другом поглављу „Транзиција у Србији : субјекти, динамика и резултати“.

У овом поглављу предмет истраживања су субјекти транзиције. У првом поглављу ауторка даје преглед транзиције у свету, суштину неолибералне економске доктрине преточене у

конкретну праксу, док у другом делу поглавља посматра тај процес у нашем друштву. Најопштије схваћено, транзиција је процес настајања нове капиталистичке класе и настајања радничке класе. Предмет ауторкине анализе су односи економске и политичке моћи различитих класа, које показује низом података, табелама и статистичким подацима. Наведени су и ставови различитих аутора о транзицији, од Џозефа Стиглица до домаћих економиста, који су износили различите оцене о овом процесу. Специфичност домаће транзиције јесте блокада свих промена у првој деценији њеног настанка, због ратова на тлу бивше Југославије и санкције Уједињених нација против СР Југославије. Због тога је дошло до економских дисторзија, које су добиле драматичан карактер после бомбардовања у пролеће 1999. године. Ауторка износи тезу да је транзиција процес са неизвесним исходом, јер историјски није постојао процес повратка на стари, раније постојећи систем. Неолиберални капитализам није идентичан ни са капитализмом пре Другог светског рата, то је „донео бројне проблеме, са којима се

друштво није раније уопште срело“ (стр.275). Промене су бесповратне, јер је престала да постоји друштвена своина као правна категорија, што је и основ стварања нових друштвених неједнакости, истовремено она оцењује да је у периоду транзиције степен развоја друштвенији од друштва у периоду социјализма. Овај налаз има кардиналну вредност за предвиђање даљег развоја српског друштва. У транзицији је радничка класа готово настала, већина сељаштва је осиромашила, као и делови средње класе. Фрагментација радничке класе је предмет трећег поглавља „ Радничка класа Србије: од владајуће класе до класе у нестајању.“

Фрагментација је системског карактера, спровођена кроз нови правни систем, нове институције цивилног друштва, законодавство и јавну управу, који су омогућили да нестане основни својски облик друштва, а са њим и друштвени положај радничке класе. У овом делу истраживања коришћени су упоредни подаци других земаља у транзицији и земаља Европске Уније, јер структура радничке класе није истраживана дуже од 25 година.

Четврто поглавље „ Радничка класа и приватизација у Србији у периоду 1990 – 2005. године“ даље прецизира поставке изнете у трећем поглављу. Набрајају се различити модели приватизације – акционарски деведесетих година, тендерска и аукцијска по основу закона о приватизацији из 2001. године. Према званичним подацима агенције за приватизацију у Србији, од 2002. до 2014. године приватизовано је 4.065 предузећа, са 333.016 запослених. Поништена је свака трећа приватизација.

Као процес дугог трајања, транзиција је довела до још једног битног процеса, то је деиндустријализација. У протеклом периоду од завршетка овог истраживања, донекле се обнављају мала и средња предузећа, али штета нанета приватизацијом је огромна не само у материјалном већ и структурном погледу. Опоравак је мали у односу на масу незапослених и бруто друштвени производ пре транзиције. Најбољи доказ је податак: физички обим производње у Србији 2008. године био је на нивоу 1955. године. Упоредо са убрзавањем приватизације, расло је сиромаштво, како радничке тако и других друштвених група.

У петом поглављу „Синдикат и приватизација у Србији у периоду 1990 – 2015. године“ ауторка је сузила предмет истраживања на синдикате, као организације чији је основни смисао постојања заштита интереса радничке класе. Од њих су запослени очекивали заштиту својих права и интереса. Показало се да и „државни“ и „опозициони“ синдикати својим прихватањем приватизације ко друштвене нужности, препуштају раднике њиховим класним противницима – новим власницима предузећа и агенцији за приватизацију. У тексту су сликовито представљене борба за власт унутар самих синдиката, вертикална раслојеност синдикалних организација, подела радника у истом предузећу између више синдикалних организација. За раднике је био најтежи сукоб између централа синдиката и основних организација у предузећима, са супротним ставовима о приватизацији конкретног предузећа, а поменуте слабости су се јавно испољиле у штрајковима радника.

Начин на који су синдикати настали и њихова блискост са политичким странкама спречавали су их да штите аутентичне интересе радника, истиче Нада Новаковић.

Ту тезу доказала је емпиријским истраживањима у предузећима „U.S. Steel“ у Смедереву и Јавном предузећу „Електропривреда Србије“. Основна хипотеза ауторке је следећа: „(да су) синдикати у Србији у периоду 1990–2015. године системски (кроз законе о приватизацији, раду и привредним друштвима) организовани“ (стр.284). Формално су постали социјални партнери послодавцима и држави. Номинално, држава је требало да створи само преговарачки и демократски амбијент у коме ће социјални партнери решавати своје спорове. Реално, на пример и неажурности Социјалног савета Србије, као тела састављеног од представника све три стране, држава је показала да је на страни послодавца. Заједнички став послодавца и синдикалног руководства је: друштвена својина је неефикасна. О питањима које услове треба створити да би приватна својина била ефикасна, а не генератор заосталости, није се расправљало ни у раду Социјалног савета, нити у социјалном дијалогу на било ком нивоу друштва.

Предмет шестог поглавља су „ штрајкови у Србији од 1991. до 2000. године“ , од-

носно најважнији узроци, поводи и последице штрајкова. Особеност ових штрајкова је њихов јавни карактер: одвијали су се на трговима и кроз јавне демонстрације радника. Највише су штрајковали запослени у најсиромашнијим гранама индустрије – текстилној и металској индустрији, које су прве биле жртве ратова и као такве губиле тржишта и пословне партнере. Узроци штрајкова биле су неисплаћене зараде, новац за превоз на посао, за пакете са храном и средствима за хигијену, док је после 2000. године штрајк често био средство заштите имовине предузећа. Успех штрајкова зависио је од важности предузећа за актуелну власт. У деценији убрзане приватизације постојала су два таласа штрајкова: први од 2003 до 2004. године и други 2009 – 2010. године. У оба таласа како ауторка оцењује, није остварена емпиријска класна свест радничке класе, што је резултирало приватизацијама на штету запослених. Најчешћи узроци штрајкова у овој деценији били су 1) исплата зарада, 2) заостала средства за топле оброке, 3) неисплаћене дневнице и путни трошкови, 4) захтев

да буду изузети од мере замрзавања зарада, 5) захтев за бољим условима рада упућен држави, 6) закључење појединачних колективних уговора, односно уговора на нивоу једног предузећа, 7) захтев упућен држави да одржи обећања о исплати зарада радницима и дугова предузећа како оно не би дошло у поступак стечаја. Нада Новковић истиче „ да је држава попустила само када је на то била принуђена“ (стр.288).

Посебно занимљив случај протеста ауторка је забележила на терену 2003. године. Запослени су били задовољни што „U.S.Steel Serbia“ не отпушта већину запослених, али нова пословна организација, са низом менаџерских нивоа управљања између њих и послодавца, оставила их је без икаквих информација о условима пословања. Запослени су захтевали закључење појединачног колективног уговора, којим би се прецизирали сви услови рада и систематизација послова, на шта послодавац није дао никакав одговор. Тада су запослени прибегли иновативном и јединственом облику протеста – сахрани социјалног дијалога. Истесали су велики дрвени крст, на пречки где се

ставља име покојнијка зале-пили су бели папир на ком је крупним словима писало СО-ЦИЈАЛНИ ДИЈАЛОГ. Крст су поболи у кругу фабрике, донбели су пескаоницу у којој су палили свеће, а позвани православни свештеник одржао је опело по свим канонима православне цркве. Сцве то посматрали су и снимали кроз ограду предузећа бројни новинари. Овај перформанс није најхрабрији, али је најбоље осмишљен протест обесправљених радника, који заслужује да уђе у историју српског синдикалног покрета.

У осмом поглављу предмет анализе су штрајкови на крају транзиције. Специфичност ових штрајкова је место организовања – блокаде саобраћајница. Држава је била посебно неправична према инвалидима рада, који су данима штрајковали глађу ради решења свог статуса. Дозвољавала је да нови власници пљачкају предузећа, обрачунавају се са синдикалним руководством у предузећима, одбијала је раскид уговора са несавесним новим власницима који нису остварили минимум обавеза из купопродајног уговора до-

капитализацији предузећа и обнављање производње.

Ауторка закључује своју књигу оценом да је транзиција произвела „ гладног и вишеструког угроженог радника“ (стр.290.).

Монографија Наде Новаковић заслужује озбиљну пажњу научне и политичке јавности. Објективност која се подразумева у научном приступу, у неким формулацијама уступила је место утицају емоција. Ауторка је иуспољила снажну емпатију према губитницима транзиције, што ће јој створити тешкоће у научној заједници којој припад. Наиме, већина домаћих социолога који се баве структурним истраживањима, још пре две деценије прихватили су неолибералну парадигму као неупитни оквир, вредносни и методолошки генератор својих истраживања. Но и такво предвиђање не умањује велики значај овог дела – богатством података, упоредним анализама и налазима у синдикалној периодици, ауторка је показала шта је суштина јединственог процеса транзиције / прелаза из социјализма у капитализам.